

Гжегож В. Колодко

ПОСТКОМУНІСТИЧНИЙ ПЕРЕХІД ДО РИНКУ І ДЕМОКРАТІЇ: УРОКИ ТРИДЦЯТИРІЧНОГО ПОЛЬСЬКОГО ДОСВІДУ

Ідея стратегії, придатної для переходу Польщі до ринкової системи, народжувалася протягом багатьох років. Водночас конкретна "Стратегія для Польщі" – багаторівнева програма динамічного соціально-економічного розвитку, вбудована в систему інститутів соціальної ринкової економіки і структурних реформ як відповідь на виклики глобалізації – виникла досить швидко, на рубежі 1993–94 років. Це була середньострокова програма, в яку, проте, також включені багато завдань на довгострокову перспективу. Сформульовані висновки ("діагноз") за умовами сталого розвитку і визначення його довгострокових цілей були в основному правильними, і велика частина зроблених чверть століття тому пропозицій як щодо структурних реформ й інституційних змін, так і щодо детермінант внутрішнього і зовнішнього розвитку, залишається в силі і зараз.

Це стосується, зокрема, таких масштабних тем, як необхідність створення соціальної ринкової економіки або конкурентоспроможність підприємств в умовах широкої відкритості для контактів із зовнішнім світом. А також таких важливих питань, як вигідна інтеграція з Європейським Союзом або реформа системи соціального забезпечення, і ряду специфічних питань, що включають ефективний фінансовий нагляд або розвиток економіки знань. Критичне значення для подальшого сталого і збалансованого розвитку полягає в обґрунтуванні економічної політики на основі правильної економічної теорії, і в цьому контексті деякі свіжі ідеї може дати концепція нового прагматизму.

К л ю ч о в і   с л о в а : постсоціалістична трансформація; реальний соціалізм; соціальна ринкова економіка; економічна політика; стратегія розвитку.

Економіка і політика посткомуністичного переходу до ринку і демократії. Уроки польського досвіду

Вступні зауваження

Хоча ідея посткомуністичної стратегії для Польщі народжувалася протягом багатьох років, сама "Стратегія для Польщі" – розрахована на кілька років багатостороння програма динамічного соціально-економічного розвитку, вбудована в систему інститутів соціальної рин-

---

Колодко Гжегож Вітольд очолює дослідний інститут "TIGER" (Transformation Integration and Globalization Economic Research) в Університеті Козьмінського.

© Гжегож В. Колодко, 2019

ISSN 1811-3141. Економічна теорія. 2019. № 2: 75–98

75

кової економіки та структурні реформи як відповідь на виклики глобалізації – була сформульована досить швидко, на рубежі 1993–1994 років. У політичному сенсі це була середньострокова програма, яка містить точне формулювання заходів, які необхідно було провести в 1994–97 роках, але в ній також були визначені і багато завдань на наступні роки. З економічної точки зору це була спроба прийняти довгострокові виклики. Невід'ємною частиною "Стратегії для Польщі" були також "Пакет 2000", в якому було викладено план фіскальних реформ, деякі з яких були потім реалізовані, і "Євро 2006", програма, яка вказує напрями діяльності, які повинні були підготувати Польщу до вступу в зону єдиної європейської валюти після 2006 року (Kolodko, 1996). Однак цього не зроблено досі.

Тодішній діагноз умов сталого розвитку та визначення його довгострокових цілей були в основному правильними, і більша частина того, що чверть століття тому було присвячено структурним реформам і інституційним змінам, з одного боку, і внутрішнім і зовнішнім факторам розвитку, з іншого боку, залишається актуальним і зараз. Це стосується багатьох важливих питань – від необхідності створення соціальної ринкової економіки і конкурентоспроможності підприємств в умовах відкритої економіки до вигідної інтеграції з Європейським Союзом, реформи системи соціального забезпечення і таких конкретних питань, як ефективний фінансовий нагляд або розвиток економіки знань.

Однозначно оцінити точність цієї концепції реформ і розвитку все ще дуже складно, хоча зараз, з часом, такі оцінки можуть бути більш об'єктивними. Наявні оцінки дуже різні – як за багатьма аспектами самої цієї програми, так і щодо явищ і процесів, що відбувалися на різних етапах її реалізації. І це важливо, тому що більш ранні події (і упущення) багато в чому визначили характер "Стратегії для Польщі", а наступні події стали – в різному ступені – її наслідками. У той час як деякі (це політика!) вважають період з 1989 по 2015 роки втраченим часом, на думку інших, останні три десятиліття були для Польщі економічним "золотим віком" (Piatkowski, 2018). Що ж, для абсолютно об'єктивної оцінки – якщо вона взагалі можлива – нам доведеться чекати набагато довше, поки її не дасть сама історія. І це відбувається тільки тоді, коли йде останній свідок. Проте у нас як і раніше все добре, і нехай це триває якомога довше ...

Джерела "Стратегії для Польщі"

В історичних процесах – а такою, безумовно, і є системна трансформація, яка полягає у переході від авторитарної однопартійної системи і більш-менш "про-реформеної" і реформованої соціалістичної економіки, заснованої на пануванні державної власності, до політичного плюралізму і лібералізованої і відкритої капіталістичної економіки, заснованої на пануванні приватної власності – завжди присутні і спадковість, і зміни. Пропорції, сила і вектори залежать від історичного контексту, в якому велику роль відіграють геополітика і геоekonomika,

а також культура. У разі постсоціалістичної трансформації діалектика наступності і змін також дуже особлива, тому що поточні трансформації надзвичайно концентровані в часі.

Нам здається, що деякі зміни тривають довгі роки або навіть вічно, але історія оцінює це інакше. В цьому випадку зміни, які відбулися в житті одного покоління, дійсно фундаментальні і величезні. І, що найголовніше, і в основному і в кінцевому підсумку ці зміни були позитивними. Озираючись на останні десятиліття, здається, що ми схильні переоцінювати масштаби змін і недооцінювати спадковість, і саме їх співвідношення визначає сучасні проблеми і виклики майбутнього. Тут важко робити правильні кроки, якщо ви не розумієте, що сталося і чому. Чим була в цьому короткому, але бурхливому історичному періоді "Стратегія для Польщі" – всього лише коротким чотирирічним епізодом? Зовсім ні; її значення набагато більше.

"Стратегія для Польщі" сформувалася з кількох джерел. Звичайно, це знання економічної теорії для того періоду, особливо у сфері порівняльної економіки, і глибокий аналіз досягнень і невдач структурних реформ в інших країнах – від успіхів в Японії і Південній Кореї (*World Bank*, 1993) до неоднозначних результатів в Чилі і очевидних провалів в Аргентині (*Dornbusch, Edwards*, 1989). Перш за все це було пов'язано з критичним спостереженням за ринковими реформами, проведеними в більш ранні періоди, навіть у роки соціалістичної економіки (*Ellman, Gaidar, Kolodko*, 1993), і особливо з бажанням не повторювати помилок початкових років політичних перетворень, 1989–93 рр., перш за все так званої "шокової терапії" 1990–91 рр. (*Rosati*, 1994).

"Стратегія для Польщі", як і будь-яка інша урядова програма реформ і розвитку до і після неї, характеризувалася складністю майже з усіх істотних аспектів функціонування економіки. Програма спиралася на такі чотири підстави:

- швидке зростання,
- справедливий розподіл,
- вигідна інтеграція,
- ефективна держава.

Починаючи з короткострокового періоду, червоною ниткою проходило завдання надання економіці високої динаміки. Це було повністю досягнуто, тому що не тільки в роки політичних перетворень, а й протягом останніх сорока п'яти років – починаючи з середини 1970-х років – не було іншого періоду з такими високими середніми темпами зростання¹. У 1994–1997 роках реальний (з урахуванням інфляції) ВВП на душу населення збільшився на цілих 28%, що означає середньоріч-

¹ Звичайно, тут варто зробити застереження про неповну порівнянність показників економічного зростання в періоді до і після 1989 року, але, безумовно, щодо категорії ВВП чотирирічний період з найвищими темпами зростання – це як раз роки реалізації "Стратегії для Польщі", тобто 1994–97 рр.

ний рівень в 6,3%². З іншого боку, з точки зору довгострокової стратегії – після чотирирічного періоду 1989–93 років, коли польський неолібералізм змішувався з популізмом "Солідарності", йшлося вже про створення основ для соціальної ринкової економіки. Причому саме тільки основ, тому що повноцінна соціальна ринкова економіка створюється не за один парламентський термін, а за час, більш тривалий, ніж одна зміна поколінь. Так що це завдання ще попереду, тому що ми хотіли створювати не просто якусь ринкову економіку, а хорошу ринкову економіку. Цікаво, що в інших випадках йшлося про те, що завдання побудови ринкової економіки вже виконане, коли до його виконання було набагато далі, ніж у Польщі, – як це було в середині 1990-х років у Росії (Aslund, 1995). Що це за "ринкова економіка" – ми це можемо бачити сьогодні.

Про еволюцію системи в напрямку соціальної ринкової економіки було оголошено в угодах круглого столу тридцять років тому³. Однак до сьогоднішнього дня навіть у теорії немає ясності, що під цим мається на увазі, і, звичайно, дебати з цього питання в політичній сфері ніколи не припиняються. Без сумніву, в Польщі та інших постсоціалістичних країнах, наповнення цієї теоретичної і політичної категорії реальним змістом повинно відрізнитися, особливо на ранній стадії системної трансформації, від характеристик соціальної ринкової економіки в тих країнах, де вона процвітала найбільше – у північних соціал-демократів (Castels, 1978; Iversen, 1998) або в німецькому "ордолібералізмі".

У Конституції Польщі, прийнятій у 1997 році, в статті 20 говориться: Основу економічної системи Республіки Польща становить соціальна ринкова економіка, заснована на свободі економічної діяльності, приватної власності і солідарності, діалозі і співробітництві соціальних партнерів (*Konstytucja*, 1997). Однак у наступні роки не було такого, щоб який-небудь закон був дієво оскаржений в Конституційному трибуналі як неконституційний через суперечності з цими положеннями. Через п'ять місяців після круглого столу соціальна ринкова економіка була задекларована прем'єр-міністром Тадеушем Мазовецьким в його історичному виступі у вересні 1989 року. Однак через економічну політику, що проводилась ним і його наступниками, реальність пішла зовсім в іншому напрямку. Цікаво, що в той час, з четвертого кварталу 1989 року і до кінця 1991 року, економічна політика ґрунтувалася не стільки на декларації Мазовецького, скільки на концепції, яка витікає з неоліберального Вашингтонського консенсусу (*Frydman, Kolodko, Wellisz*, 1991, *Williamson*, 1992, 2005), ще більш радикалізова-

² У кварталі вираженні (в порівнянні з тим же кварталом попереднього року) найшвидше зростання ВВП було зафіксовано в другому кварталі 1997 року, коли він становив 7,5%. Такий високий темп зростання з тих пір не було досягнуто жодного разу.

³ Переговори в рамках цього круглого столу тривали з 6 лютого по 5 квітня 1989 року. В результаті 4 червня відбулися вибори в парламент, а 12 вересня того ж року було призначено уряд прем'єр-міністра Мазовецького.

ного Лешеком Бальцеровичем і його місцевими та зарубіжними радниками (Sachs, 1993).

У цьому контексті варто згадати зауваження, зроблені Джоном Вільямсоном, який придумав термін "вашингтонський консенсус" (Williamson, 1990). Він писав:

Мені було особливо приємно, що Ви спробували визначити альтернативний підхід до так званого "великого вибуху" у формі більш ретельного програмування окремих елементів політики, а не загального уповільнення ("градуалізму"). Відносно конкретних аспектів, в тому числі протекціонізму і приватизації, я згоден з Вами постфактум, і насправді я міг би погодитися і тоді (... Але я повинен чесно зізнатися, що якби я був на місці Бальцеровича, можливо, я не зміг би створити пакет, який би визначав напрямок реформ).

Ретроспективно я думаю, що Польщі це було потрібно в той час і заклало основи для успіху Вашого періоду роботи в уряді. Можливо, Вам довелося трохи постріляти, щоб дозволити Вашим політичним партнерам полегшити емоційне примирення з фактом, що світ змінюється. І, можливо, навіть дозволити їм скорегувати свої очікування і, в результаті, підготувати їх і до подальших змін. Це нагадує мені ситуацію в моїй країні: я відчуваю себе набагато краще з Тоні Блером, ніж з місіс Тетчер на посаді прем'єр-міністра, але я не впевнений, що він би був сьогодні у нас, якби раніше у нас не було її (Kolodko, 2000. Р. 38).

З одного боку, це так; "Стратегія для Польщі" була б неможлива без досягнень і помилок попередніх періодів, особливо так званої "шокової терапії". Саме досягнень, тому що, безумовно, витягування економіки з попереднього стану системної "дефіцитofляції" (Kolodko, MacMahon, 1987) і остаточний вивід її на ринковий шлях були значними досягненнями. З другого боку, помилок, як і більшої частини понесених соціальних, фінансових і матеріальних витрат, можна було уникнути.

Ми говоримо "так званої шокової терапії", тому що хитрий термін "шокова терапія" об'єднав ці два слова в одне, натякаючи, що коли є шок, це також терапія, яка зазвичай пов'язана з чимось дієвим, що несе зміну на краще. Але це зовсім не так; так не обов'язково повинно було статися, і насправді цього і не сталося. Відповідно до заяв уряду, рецесія мала бути недовгою, оскільки після зниження ВВП всього на 3,1 відсотка в 1990 році цей показник повинен був знову почати рости. Однак фактично виробництво знижувалося протягом наступних 12 кварталів, з середини 1989 року⁴ і до середини 1992 року. В результаті цього спаду і при інших, в інших обставинах бажаних, зміни в реальній сфері економіки (ліквідація неефективних державних підприємств) безробіття повинно було підвищитися до 400000 осіб і надалі більше не рости. На жаль, ця цифра була в багато разів

⁴ За оцінками, в критичному 1989 році ВВП виріс на 0,2 відсотка, а в другій половині року, особливо в четвертому кварталі, він вже падав.

більшою, перевищивши катастрофічні 3 мільйони, і почала падати тільки під час реалізації "Стратегії для Польщі". При "шокової терапії" інфляція повинна була становити один відсоток (у місячному вираженні⁵) вже через три місяці, а в реальності цей термін був розтягнутий до семи років завдяки послідовній – не шоківій – політиці стабілізації, що проводилася в подальшому.

Дисбаланс в економіці, зокрема на ринку споживчих товарів, був у 1989 році величезним, що, з одного боку, сильно ускладнило проведення необхідних реформ, але, з іншого боку, нарешті, – в обстановці внутрішнього і міжнародного політичного прориву – дозволило просунутися в реалізації правильних структурних й інституційних змін. Те, що раніше було неможливим або через небажання уряду, або через внутрішню і зовнішню політично мотивовану блокаду, тепер виявилось можливим. Звичайно, масштаб невизначеності був безпрецедентним, але це була не та невизначеність, яка призводить до величезних розбіжностей між намірами і реальними наслідками. Це були не помилки прогнозу, а помилки концепції, яка ґрунтувалася на недосконалій економічній теорії, – домінуючій тоді на Заході доктрині неоліберальної економіки, яка сильно переоцінила механізми саморегулювання ринку і недооцінила регулюючу роль держави і значення інститутів в економічних процесах. Це були також помилки в реалізації реформ, які були зроблені як через догматизм і доктринальний підхід, так іноді й через надмірну старанність політиків. Додамо, що іноді причиною була і звичайнісінька наївність, негативні наслідки якої посилюються в бурхливій періоді, а в нашому випадку такий бурхливий період розтягнувся на багато років.

Чому так сталося? Справа в тому, що "шокова терапія" у своїй суттєвій частині була не тільки погано продумана – була допущена недооцінка інституційних і соціальних аспектів трансформації (Poznanski, 1997), але була також і погано реалізована. Величезною помилкою стала швидка лібералізація зовнішньої торгівлі, яка привела до переповнення внутрішнього ринку імпортованими товарами, до яких економіка не була готова. Очевидно, що заходи політики стабілізації були надмірними, особливо в 1990–1991 рр. (Kolodko, 1992b), коли процентні ставки були непомірними, і, що найгірше, вони були такими також і за кредитами, отриманими компаніями в попередній період. Девальвація злота була надмірною, а обмінний курс злота підтримувався – без необхідності – спочатку щодо долара США, а потім – щодо п'ятивалютного кошика.

Непомірним був тягар для підприємств зі спеціальним податком, що накладався на збільшення номінальної заробітної плати. Так званий *porówiek*, який обґрунтовано використовувався як інструмент антиінфляційної політики в попередній період, став інструментом зловживань через його нераціональне використання, який, проте, виглядав

⁵ Щомісячна інфляція в один відсоток (місяць до попереднього місяця) відповідає підвищенню загального річного рівня цін на 13,8%, що відбулося тільки в кінці 1997 року.

"політкоректним", оскільки був направлений тільки на державні підприємства, умисно збільшуючи їх труднощі. Не дивно, що в ті часи в Польщі відбувалися незвичайні речі – результатом такої політики стали страйки на державних підприємствах, персонал яких вимагав приватизації, тому що з приватних компаній не стягувався рорівек. Профспілковим активістам "Солідарності" не вистачало уяви, щоб побачити більш віддалені в часі наслідки такої прискореної приватизації, а неоліберальні економісти і політики просто мало дбали про негативні соціальні наслідки (Ost, 2005).

Примітно, що досить багато видатних економістів, які спочатку на хвилі Вашингтонського консенсусу підтримували швидку приватизацію, згодом змінили свою думку. Наприклад, лауреат Нобелівської премії з економіки Едвард С. Прескотт, справедливо підкреслюючи вирішальне значення підвищення конкурентоспроможності та динаміки виробництва, оцінюючи наслідки перетворень при темпі, запропонованому "Стратегією для Польщі", вважає, що реальність довела правильність обраного шляху. Він пише:

Ваша стаття 2009 року "Дві третини успіху. Посткомуністична трансформація Польщі в 1989–2009 рр." – це класика. Ви так добре описуєте цю чудову трансформацію.

Польща зараз є розвинутою індустріальною країною і скоро скоротить відставання від своїх західних сусідів і, можливо, обжене їх. (...) Ви маєте рацію в тому, що приватизація не є панацеєю і що вона повинна здійснюватися таким чином, щоб підвищити економічну ефективність, як це було зроблено в Польщі (виділено автором цитати. – Prescott, 2019).

Тому старт "Стратегії для Польщі" був дуже складним. З одного боку, ми були багатшими не тільки за рахунок спадщини ринкових реформ 1980-х років, але, перш за все, за рахунок досягнень і досвіду 1990–93 років. З іншого боку, ми були біднішими – в буквальному сенсі, тому що рівень виробництва, успадкований після цього періоду, був набагато нижчим, ніж у 1989 році. Це факт, що тоді падіння ВВП – майже на 20% – було меншим, ніж у будь-якій іншій країні, що проходить постсоціалістичну трансформацію (Kolodko, 2000, 2002), але не тому, що "шокова терапія" працювала, як планувалося, а тому, що Польща, не беручи до уваги Угорщину, була найкраще з усіх соціалістичних країн підготовлена до ринкових перетворень. Частка приватного сектора у ВВП вже становила майже 20%; в середині 1989 року близько половини ринкових поставок (за поточною вартістю) відбувалося за вільними цінами; існувала дворівнева банківська система з окремим центральним банком, НБП, і мережею комерційних (хоча які все ще перебували у державній власності) регіональних банків; був легальний валютний ринок; існували інститути, призначені для протидії монополіям, що дозволяють банкрутство неефективних підприємств і регулюють приплив прямих іноземних інвестицій. З сьогоднішньої точки зору все це було в зародковому стані, але три десятиліття тому

це була важлива передумова ринкової економіки, якої не було в жодній іншій країні регіону, крім Угорщини.

Особливість викривленої соціалістичної економіки у вигляді фінансових ресурсів населення і підприємств також сприяла меншим, ніж в інших країнах, масштабам перехідного спаду в Польщі. Заощадження домашніх господарств в іноземній валюті, а також відкриті або частково приховані ресурси зовнішньоторговельних фірм, які раніше були неактивними, були задіяні і стали використовуватися для прискорення обороту коштів. Цей фактор практично ніколи не зустрічався в таких країнах, як Болгарія і Румунія або Білорусь і Україна.

Ніякої "Стратегії для Польщі" не було б без тих короткострокових і довгострокових історичних процесів, які їй передували. І вона б не з'явилася в тій формі, в якій з'явилася в реальності, без тих жвавих академічних і політичних дебатів, які відбувалися протягом попередньої більш ніж чверті століття. Однак у нас як не було теорії постсоціалістичної трансформації, коли вона була найбільш затребувана, так немає її і зараз – в зрілій і послідовній формі. Це домашнє завдання ще тільки належить виконати. Проте було написано багато важливих робіт, проведені численні аналізи і дослідження, які не можна недооцінювати, тому що вони зробили великий внесок у теоретичні та практичні концепції, що виникають.

Але ці концепції не стали б "Стратегією для Польщі", якби не група технократів, які прийшли з університету в політику. Їх внесок у реалізацію намічених завдань був великий і не перетинався з боротьбою за владу, її збереження або завоювання, що, з одного боку, є сутністю політики, а з іншого – її ганьбою. Для команди, яка реалізувала цю програму, зміст політики був не в силі, а в рішенні соціально-економічних проблем. Щоб зробити це можливим, необхідно було зламати існуючу жорстку бюрократичну і галузеву систему і, як незабаром з'ясувалося, також і політичну. Не всім зацікавленим групам і їхнім прихильникам в ЗМІ це сподобалося, але була проведена реформа економічної структури уряду, яка спростила економічний контроль у децентралізованій функціональній системі, а не управління в централізованій бюрократичній системі. Були призначені спеціальні "проблемні команди" – міжвідомчі, посилені професіоналами, що не входять у державні адміністрації, а також незалежними консультантами, які відповідали за координацію завдань, сформульованих в так званих ключових програмах. Це послабило політичну позицію багатьох міністрів. Деякі спостерігачі говорили про "палацовий переворот", який трапився в палаці Ради міністрів. Але це був не переворот, це були розумні структурні та інституційні зміни на краще.

Квадратура п'ятикутника

В умовах критичного аналізу надмірно радикальної політики лібералізації і стабілізації початку 1990-х років була розроблена аналітична і програмна концепція так званого п'ятикутника макроекономічної стабілізації (Kolodko, 1994). Однак вирішення поставлених перед нами

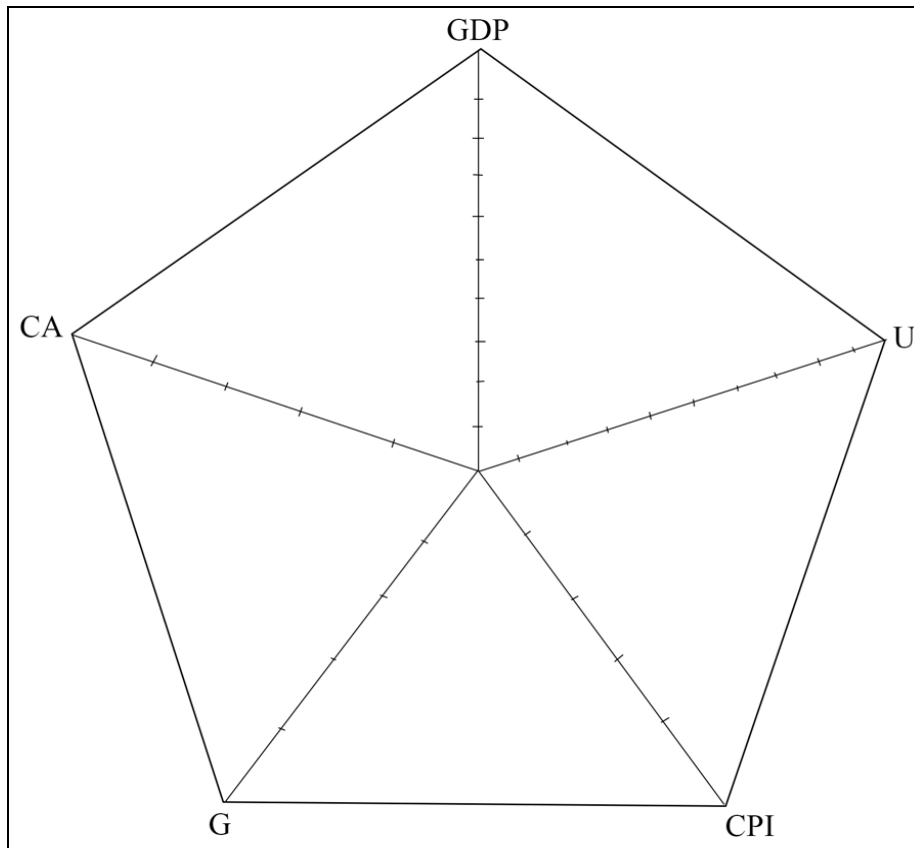
проблем було більш складним, ніж "квадратура п'ятикутника". Найціквіше, що нам це багато в чому вдалося.

Саме поняття п'ятикутника було взято зі спроби спрощеної кількісної оцінки надзвичайно складної з практичної точки зору проблеми динамічної макроекономічної рівноваги. Цього не вдавалося досягти під час недостатньо радикальних реформ більш ранніх періодів, або ж це було неможливо через надмірно радикальну політику "шокової терапії". Крім того, заважала відсутність комплексного підходу. Політика стабілізації, яка проводилася на початку 1990-х років, була чітко спрямована на зниження масштабів інфляції і на досягнення збалансованого бюджету, нібито всі забули, що кожна дія викликає реакцію. В цьому випадку така реакція виникла у відповідь на зміни у сфері реальної економіки, особливо щодо масштабів виробництва і рівня зайнятості. В результаті – хоча ні інфляція не була знижена до запланованого рівня, ні бюджет не був збалансований – спад виявився набагато глибшим, ніж очікувалося, а безробіття було набагато вищим. Результати були також гірші з точки зору зовнішнього фінансового дисбалансу, що виразилося в дефіциті поточних операцій.

В економічній літературі добре відомий так званий індекс злиденності, який являє собою просту суму інфляції і рівня безробіття. Він був введений на основі так званої "кривої Філіпса", яка описує взаємозв'язок інфляції і безробіття (*Phillips*, 1958), для того щоб показати сумну реальність не так однобічно, як це роблять окремо індекс інфляції і індекс безробіття. Спрощено проблема полягає в тому, що чим вище інфляція, тим нижче безробіття (принаймні в короткостроковій перспективі) і навпаки. Але "шокова терапія", здавалося, ігнорувала зростання вже і так дуже високого безробіття, розглядаючи його просто як побічний ефект (звичайно, "правильної") політики фінансової стабілізації.

П'ятикутник макроекономічної стабілізації стосується не тільки співвідношення інфляції та безробіття – він одночасно показує, що, всупереч короткострокової кривої Філіпса, на шляху економічного зростання можуть одночасно знижуватися і рівень безробіття, і рівень інфляції. Важливими і такими, що вимагають одночасного розгляду в кожен момент часу, є співвідношення даних двох вимірів з трьома іншими макроекономічними категоріями: темпами зростання доходів, дисбалансом державних фінансів і зовнішнім дисбалансом⁶. Ось звідки беруться вершини п'ятикутника – темпи зростання ВВП (GDP), рівень безробіття (U), рівень інфляції (CPI), ставлення балансу державного бюджету до ВВП (G) і сальдо рахунку поточних операцій до коефіцієнта ВВП (CA). І їх віддаленість від його центру інформує нас про стан економіки. Калібрування такого показника вимагає прийняття певних припущень і спрощень, але це можливо. І ми отримуємо, хоча і приблизно,

⁶ Я говорю про дисбаланси, а не про баланси, оскільки останні на практиці трапляються тільки в надкороткому періоді, тому що здебільшого в є або дефіцит (частіше), або профіцит (рідше). Баланс - це концепція підручника або точка в комп'ютерній моделі, але не економічна реальність.

Діаграма 1. П'ятикутник макроекономічної стабілізації

Джерело: побудовано автором.

але набагато більш багатосторонню картину, ніж спостереження окремо за кожним з цих п'яти показників у відриві від інших і з ризиком переоцінки одних показників (з великою питомою вагою) і недооцінки інших (з меншою).

Віддаючи собі звіт в умовності такого складного показника, слід визнати, що відстеження одночасних поєднань його параметрів (конструктивних елементів) дозволяє проводити порівняння й оцінки макроекономічної ситуації. Таким чином, при цьому підході мірою економічного прогресу є не сам факт наявності рівноваги/нерівноваги і не його динаміка сама по собі, а саме динамічна соціально-економічна рівновага. І від результатів вимірювань конкретних параметрів залежить напрям зміни економічної ситуації. Іншими словами, те, що робиться в економічній політиці, залежить від того, чого ви хочете цим досягти. В цьому відношенні "Стратегія для Польщі" стала значним кроком вперед. Вона не тільки переформулювала спільну мету перехідного періоду, направивши його на досягнення, в довгостроковій перспективі саме соціальної ринкової економіки, а й комплексно підійшла до питання про динамічну макроекономічну рівновагу в середньому і короткому періоді.

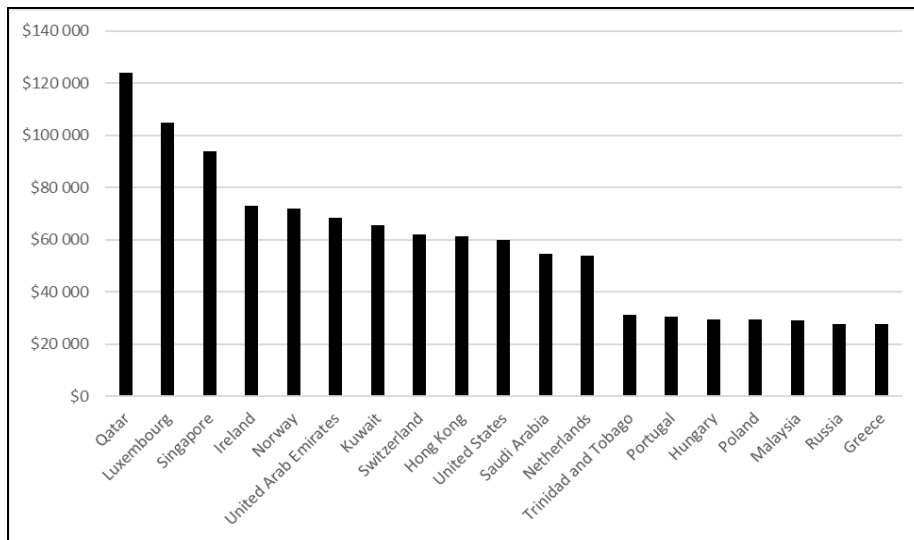
Можна пояснити і те, що, попри весь новаторський характер комплексної оцінки на основі п'ятикутника, проте з точки зору *ex post*, з точки зору сучасності було б набагато краще використовувати інші параметри розвитку. Пояснення полягає в тому, що, на жаль, чверть століття тому тиск пріоритетних завдань і скупчення проблем, з якими довелося зіткнутися, був настільки великим, що на це теж не вистачало ні часу, ні енергії. Крім того, альтернативні показники розвитку, які поступово входять у практику, були тоді взагалі невідомі або перебували на ранніх етапах концептуалізації. Це стосується, наприклад, показника скоригованого на нерівність індексу людського розвитку (Adjusted Human Development Index, IHDI), потреба у використанні якого на сьогодні значно підвищилася. Його використання значно розширює область критичного спостереження за ходом процесу соціально-економічного розвитку, дозволяючи при цьому порівнювати ситуацію в часі і просторі. Оскільки ми вже перебуваємо в пост-ВВП ситуації (Kolodko, 2001, 2014a), нам також необхідна пост-ВВП економічна теорія та розроблені на її основі пост-ВВП інструменти економічної політики для оцінки і вимірювання масштабу змін, що відбуваються.

У літературі, присвяченій цій темі, пропонуються різні показники соціально-економічного розвитку, але поки жоден з них не став домінуючим. Існують, наприклад, цілісні індикатори, які протягом багатьох років успішно використовуються в невеликому і все ще бідному Бутані⁷, індекс валового національного щастя (Gross National Happiness index, GNH (<http://www.gnhcentrebutan.org/what-is-gnh/>)), індекс процвітання Legatum (Legatum Prosperity Index (<https://www.prosperity.com/rankings>)), згідно з яким Польща знаходиться на 33-му місці після Уругваю, Коста-Рики і Словаччини, і попереду Італії, Південної Кореї і Литви. За оціненим ОЕСР Індексом добробуту, (Well-Being Index <http://www.oecdbetterlifeindex.org/#/111111111111>), Польща розташована між Ізраїлем, Італією і Словаччиною, де трохи краще, і Португалією, Південною Кореєю і Латвією, де трохи гірше. У нашій країні також був розроблений подібний зведений індекс – не тільки для оцінки, а й для коригування соціально-економічної політики. Це індекс збалансованого розвитку, BDIby, Університету Козьмінського; (Koźmiński, Noga, Piotrowska, Zagyrski, 2015). На жаль, у нас все ще переважають оцінки стану економіки через призму ВВП, що часто відволікає увагу від інших важливих питань і спотворює політику розвитку.

ВВП на душу населення з урахуванням паритету купівельної спроможності в Бутані становить близько 9 000 доларів США, в той час як в Польщі він становить близько 30 000 доларів США, а в США – в два рази більше.

При порівнянні за цим показником (з ВВП на д.н., розрахованому з урахуванням паритету купівельної спроможності) Польща займає лише 67-е місце у світі з 29600 доларів США. Ми перебуваємо в дещо

⁷ ВВП на душу населення з урахуванням паритету купівельної спроможності в Бутані становить близько 9 000 доларів США, тоді як у Польщі він становить близько 30 000 доларів США, а в США – в два рази більше.

Діаграма 2. ВВП на д.н. (2017), з урахуванням паритету купівельної спроможності

Джерело: UNDP.

гіршому становищі, ніж такі країни, як Тринідад і Тобаго та Португалія, а безпосередньо за Польщею стоять Малайзія і Росія, а також Греція, ВВП якої в поточному десятилітті впав на чверть.

Якщо ми порівнюємо соціально-економічний стан з точки зору індексу людського розвитку (ІЛР), який враховує не тільки рівень ВВП на душу населення, а й стан людського капіталу на основі рівня освіти та охорони здоров'я, а також нерівності в розподілі доходів, картина буде зовсім іншою. І вона, безумовно, більш адекватна щодо оцінки реальної соціально-економічної ситуації. При такому підході Польща виглядає набагато краще, займаючи з показником 0,787 28-ме місце у світі, на цей раз відразу за США, Естонією та Ізраїлем і перед Південною Кореєю, Угорщиною та Італією.

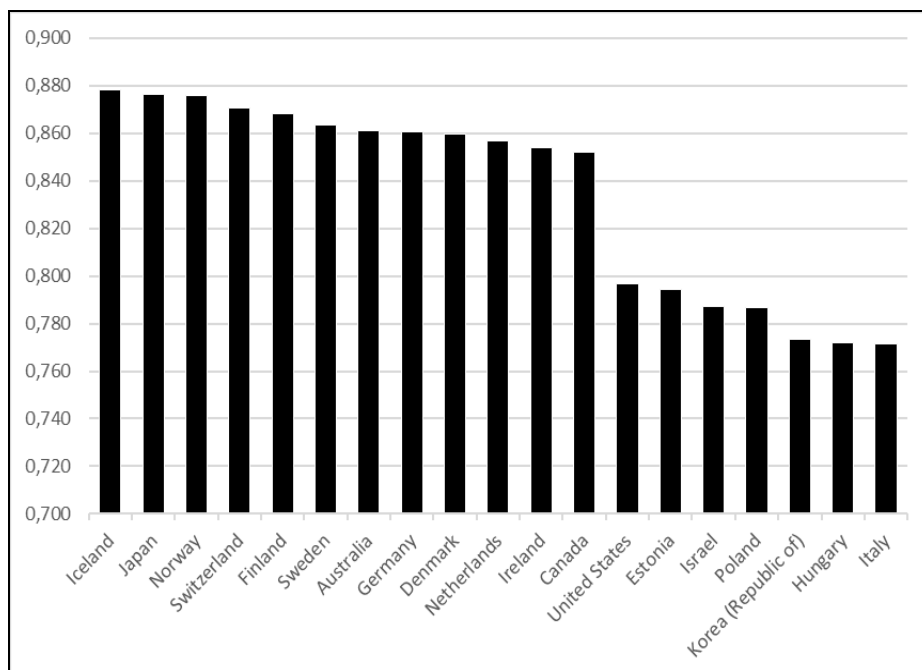
Що стосується "Стратегії для Польщі", то це була комплексна програма, яка вийшла далеко за межі параметрів, оцінюваних навіть у більш складних показниках, які були створені в наступні роки. Однак у той час ми не розробили власного цілісного показника, оскільки, з одного боку, ми використовували підхід, відображений у п'ятикутнику макроекономічної стабілізації, а з іншого – конкретні оцінки виконання ключових програм "Стратегії". Фактично таких програм було 14 (Kolodko, 1996):

1. Партнерські робочі відносини і переговорний механізм регулювання оплати праці.
2. Реформа системи соціального забезпечення.
3. Запобігання безробіттю.
4. Розвиток сільських територій.
5. Інвестування в людський капітал.

6. Управління державними активами і процесами трансформації власності.
7. Середньострокова фінансова стратегія.
8. Розвиток і реформа фінансового сектора.
9. Забезпечення економічного обороту і поглинання "тіньової економіки".
10. Міжнародна конкурентоспроможність.
11. Регіональна політика.
12. Охорона навколишнього середовища і сталість.
13. Житлова політика.
14. Від ОЕСР до Європейського Союзу.

Кожна ключова програма супроводжувалася спеціальним показником, так званим основним критерієм реалізації, який давав кількісну оцінку виконання програми, що полегшувало моніторинг прогресу в конкретних областях, де діяла "Стратегія для Польщі". Це була значна інституційна новація, оскільки такий інструмент ніколи раніше не використовувався в економічній політиці. Критерії реалізації, прийняті в програмі, були перевиконані, а всі кількісні показники, що визначають окремі вершини п'ятикутника, починаючи зі шкали зростання виробництва в період 1994–97 років, були перевищені.

Варто розглянути й інший подібний п'ятикутник – з іншим макро-економічним масштабуванням, відповідним поточним реаліям – стосовно

Діаграма 3. Індекс людського розвитку з урахуванням нерівності (IHDI2017)

Джерело: UNDP.

нинішньої ситуації. Вершини п'ятикутників за кожен розглянутий рік відповідають таким показникам:

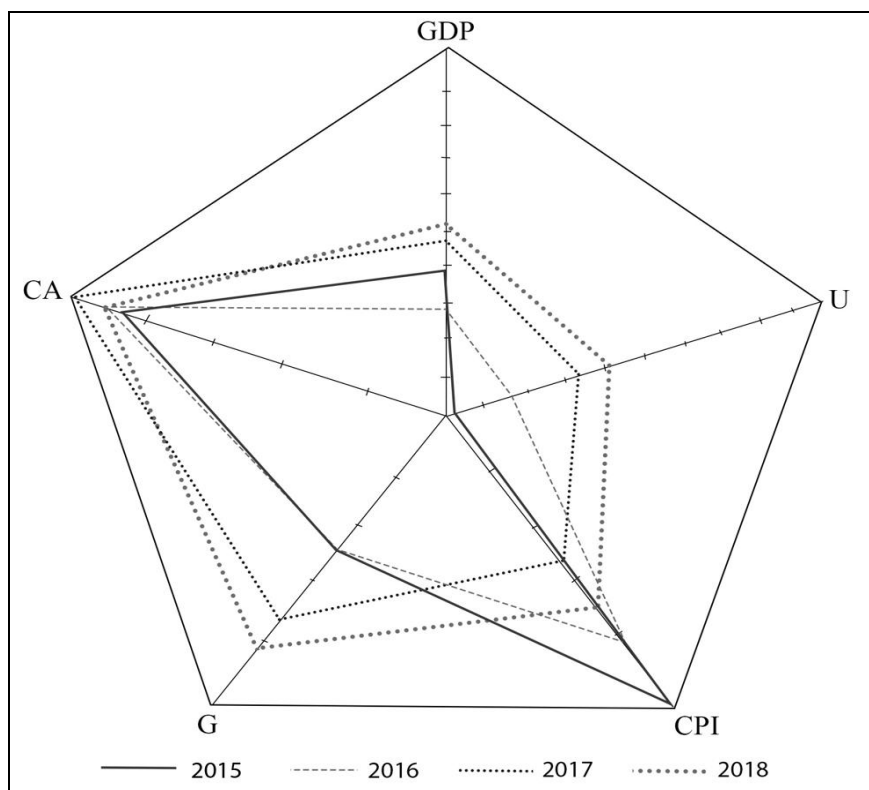
- темпи зростання ВВП (по осі від 0 до 10),
- рівень безробіття (по осі від 10 до 0),
- рівень інфляції на кінець року, з грудня по грудень (по осі від 5 до 0),
- відношення дефіциту бюджету до ВВП (по осі від 5 до 0),
- відношення дефіциту поточних операцій до ВВП (по осі від 5 до 0).

Таблиця

Зростання ВВП, інфляція, безробіття, сальдо бюджету та поточних операцій в 2015–2018 рр., %

	2015	2016	2017	2018
Темп зростання ВВП	3,9	2,9	4,6	5,1
Рівень безробіття (на кінець року)	9,7	8,2	6,6	5,9
Рівень інфляції (XII/XII)	-0,5	0,8	2,2	1,3
Бюджетний дефіцит/ВВП	2,4	2,5	1,3	0,9
Сальдо поточних операцій/GDP	0,6	0,5	-0,2	0,4

Джерело: Центральне статистичне управління (GUS), і Національний банк Польщі (NBP).

Діаграма 4. П'ятикутник макроекономічної стабілізації в 2015–2018 рр.

Джерело: власне дослідження автора на основі даних GUS і NBP.

В окремих випадках – коли в 2015 році не спостерігалось підвищення загального рівня цін, оскільки їх рівень в грудні знизився на 0,5% проти грудня попереднього року, і коли в 2017 році сальдо рахунку поточних операцій щодо ВВП було позитивним (0,2 відсотка), – на графіку ці ситуації були відзначені на рівні 0 і, отже, знаходяться на самому верху п'ятикутника.

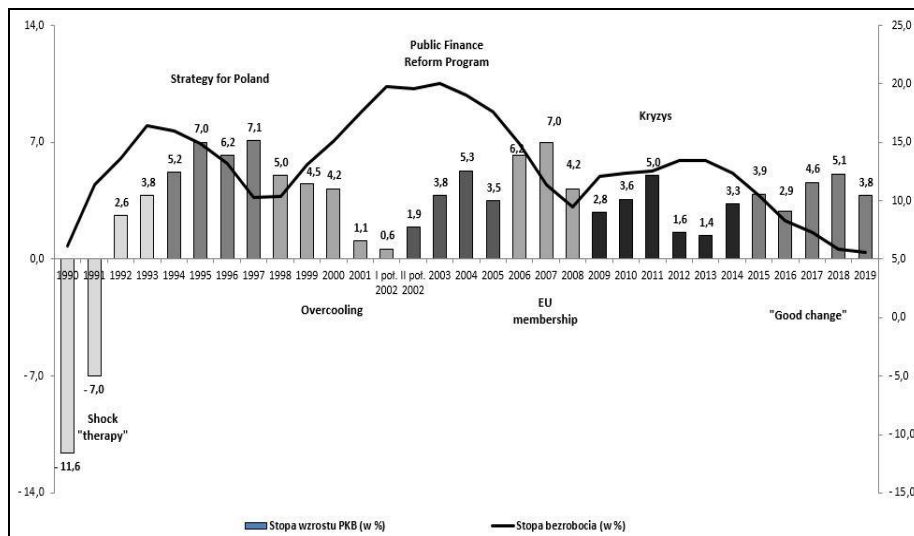
Які результати порівняння 1994–97 років з 2015–18 роками? Безперечно, загальна ситуація упродовж другого чотирирічного періоду явно краща, ніж упродовж чотирьох років "Стратегії для Польщі", але масштаб прогресу за динамікою виробництва помітно вище в першому періоді. ВВП зростав набагато швидше, в тому числі тому, що все ще можна було використовувати доступні резерви економічного зростання, такі як перехід робочої сили з низькопродуктивного сільськогосподарського сектора в більш ефективні промислові галузі та послуги.

Додамо, що в наступні роки площа п'ятикутника скоротиться, оскільки важко очікувати таких само добрих результатів за темпами зростання доходів, зайнятості, зростання цін, а також за сальдо бюджету і поточних операцій у зовнішній торгівлі і фінансах, які були досягнуті в 2018 році.

Існує безліч ірраціональних ідеологічно і політично мотивованих думок про те, що чверть століття з 1990 по 2015 роки, за однією версією, була повністю витрачена даремно, і за іншою версією – була дуже успішною. Що б не було про це сказано, ми повинні визнати, що це був дуже внутрішньо різноманітний період. Темпи структурних реформ і створення інститутів ринкової економіки були різними, динаміка виробництва, споживання та інвестицій, а також експорту та імпорту в окремих конкретних періодах була різною, і не кожен рік і не на кожному етапі взагалі було досягнуто будь-якого прогресу. Якщо ми обмежимося тільки розглядом коливань динаміки ВВП і періодів зростання і падіння безробіття, легко помітимо чергування кращих і гірших часів. Також важко не помітити, що вони відповідали політичним циклам. На цьому тлі роки реалізації "Стратегії для Польщі" виділяються чітко і позитивно: темпи зростання істотно прискорилися, рівень безробіття значно знизився.

Цікаво, що до сих пір немає єдиної думки навіть серед професійних економістів, що вважати економічним прогресом і що означає його відсутність або навіть регрес. Це показує, що ніколи не було повністю ясно, до чого повинні вести політична система і економічні перетворення. Все повинно було бути по-іншому і краще, ніж вийшло в реальності. Відмінності визнають всі, але багато хто не погодиться, що щось стало краще, тому що це щось повинно було бути "іншим по-іншому".

Немає сумнівів в тому, що нинішня ситуація була б набагато кращою, якби не було помилок, допущених під час перетворень. Багатьох з них можна було б уникнути, якби тільки економічна політика ґрунтувалася на правильних теоретичних засадах, якби мету не плутали

Діаграма 5. Періодизація 30-річного періоду (1990-2019 рр.)

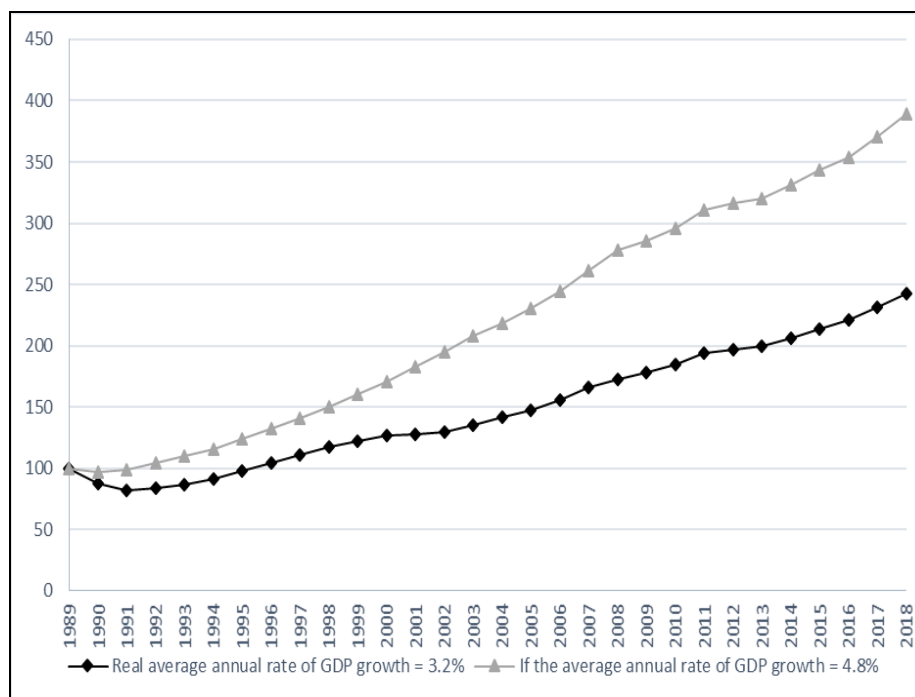
Джерело: Центральне статистичне управління (GUS). Дані за 2019 рік згідно з державним бюджетом.

із засобами, якби групові інтереси долалися більш дієво, якби політичний клас продемонстрував здатність до більш прагматичних компромісів, якби правлячі еліти змогли розширити своє сприйняття наслідків своїх рішень за межі звичних їм понять. На жаль, це було не завжди так, тому що польський досвід останніх тридцяти років, і не тільки він, показує, що ринок не усуває нечесність і демократичну дурість.

Особливо дорого обійшлися – як в економічному, так і в соціальному плані – помилки двох чотирирічних періодів урядів після правління "Солідарності", коли правий популізм і неолібералізм чинили негативний вплив на економічні тенденції. У той час як деякі економісти все ще намагаються виправдати невдачі "шоку без терапії", як було б більш правильно назвати ті роки, вони однозначно критичні при оцінці абсолютно надлишкового та явно шкідливого переохолодження економіки в 1998–2001 роках. Щоб краще оцінити масштаб помилок в економічній політиці, варто нагадати, що, незважаючи на загалом сприятливі зовнішні умови для розвитку, темпи зростання були доведені з рекордних 7,5%, які були досягнуті при реалізації "Стратегії для Польщі" навесні 1997 року, до 0,2% восени 2001 року.

Ми ще раз побачили, наскільки небезпечні в економічній політиці догматизм і доктринерства, які дуже сильно були присутні в ній упродовж обох цих періодів. Було наївно вважати, що коаліція AWS-UW, яка перемогла на демократичних виборах восени 1997 року, значно змінивши риторику, не проведе жодних значних змін в економічній політиці і продовжить правильну лінію реформ і розвитку. Якби це було так, не було б ніякого економічного спаду і фактично нульового зростання в кінці правління цієї коаліції. Щоб продовжити слідувати програмі і методу "Стратегії для Польщі", потрібно не тільки мати правильні

Діаграма 6. Що якби ... Реальний і гіпотетичний ВВП 1990–2018 рр.

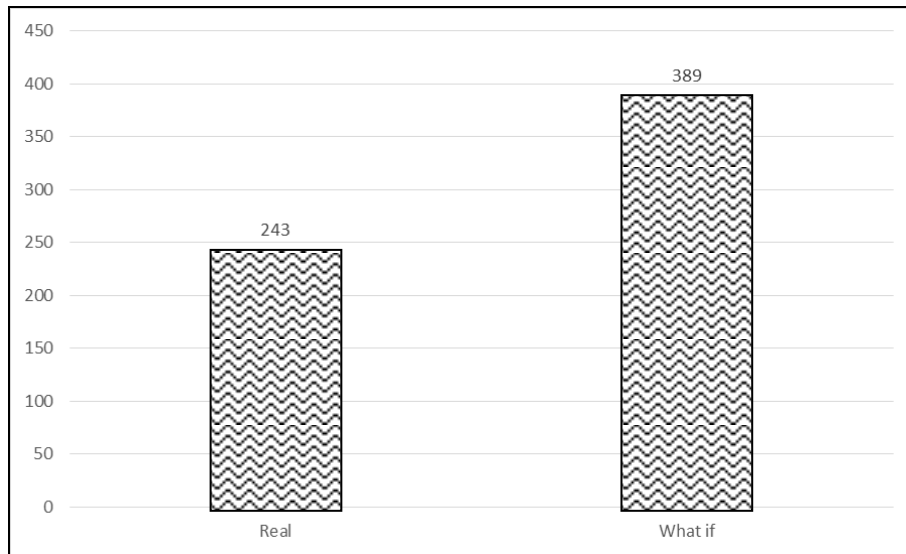
Джерело: дані GUS і власні розрахунки автора (за методологією оцінки см. Kolodko, 2009).

переконавання, але також щоб ці правильні переконавання розділяла більшість, точніше, більшість в правлячих органах. Але, на жаль, це було не так, і для суспільства і економіки це справді дорого обійшлося.

Альтернативний підхід до історії може бути корисним, і тому варто ще раз розглянути, що б сталося, якщо ... Що б сталося, якби ці помилки не були здійснені, якби економічні процеси в 1990–93 роках і 1998–2001 роках проходили відповідно до заяв політиків, якби зміст політики стабілізації не було змінено на початку 1990-х років і економічна ситуація в кінці цього десятиліття була надмірно переохолоджена. Водночас за умови обліку деяких додаткових припущень (Kolodko, 2009) траєкторія зростання національного доходу упродовж останніх трьох десятиліть була б зовсім іншою.

У результаті, за практично незмінній кількості населення, ВВП на душу населення в реальному вираженні зараз був би вищим, ніж у 1989 році не більше ніж в два з половиною рази, а майже в чотири рази.

Навіть якщо ми радикально виправимо допущення, на яких засновані такі оцінки, ми можемо припустити, що поточний рівень національного доходу – ця матеріальна основа добробуту і якості життя населення – міг би вже зараз бути в три рази вище, ніж покоління тому. У такій ситуації Польща перебувала б не між Малайзією і Португалією, а між

Діаграма 7. Що якби ... ВВП в 2018 р (1989 = 100)

Джерело: дані GUS і власні розрахунки автора (за методологією оцінки см. Kolodko 2009).

такими країнами, як Фінляндія і Бельгія. Водночас Польща також виробляла б не 0,88% валового світового продукту, а набагато більше 1% з усіма наслідками для її міжнародного становища.

Довгострокові наслідки середньострокової стратегії

Досвід країн, які досягли найбільших успіхів у галузі економічного зростання, повчальний. У післявоєнний період тільки з десятків країн мали довгострокові середньорічні темпи зростання ВВП не нижче 7%. Дослідження у сфері порівняльної економіки показують, що ці країни відрізняються п'ятьма ознаками, які можуть вважатися необхідними, хоча і не завжди достатніми для довгострокового швидкого економічного зростання (*World Bank*, 2008). Ці п'ять функцій такі:

1. Відкритість економіки.
2. Макроекономічна стабільність.
3. Високий рівень заощаджень та інвестицій.
4. Зрілі ринкові інститути.
5. Компетентні і рішучі уряду.

Безумовно, реалізація "Стратегії для Польщі" сприяла формуванню саме таких особливостей. Економіка ставала все більш відкритою завдяки початку процесу інтеграції з Європейським Союзом, регулювання зовнішніх фінансових відносин після скорочення на 50% заборгованості перед приватними комерційними банками, об'єднаними навколо Лондонського клубу, і стандартизації фінансових розрахунків з Росією і Китаєм, а також після виходу на європейські ринки з першим випуском облігацій і введення конвертованості грошей на рахунок руху капіталів. Багато що було досягнуто у сфері макроекономічної стабілізації. Національні заощадження збільшувалися і доповнювалися прип-

ливом іноземних коштів, що розширювало базу для фінансування зростаючих капітальних витрат. Якісне поліпшення ринкових інститутів привело до приєднання Польщі до ОЕСР в липні 1996 року. Нарешті, уряд того часу виявився достатньо компетентним і рішучим для створення соціальної ринкової економіки на основі відповідних структурних реформ і відповідальної макроекономічної політики.

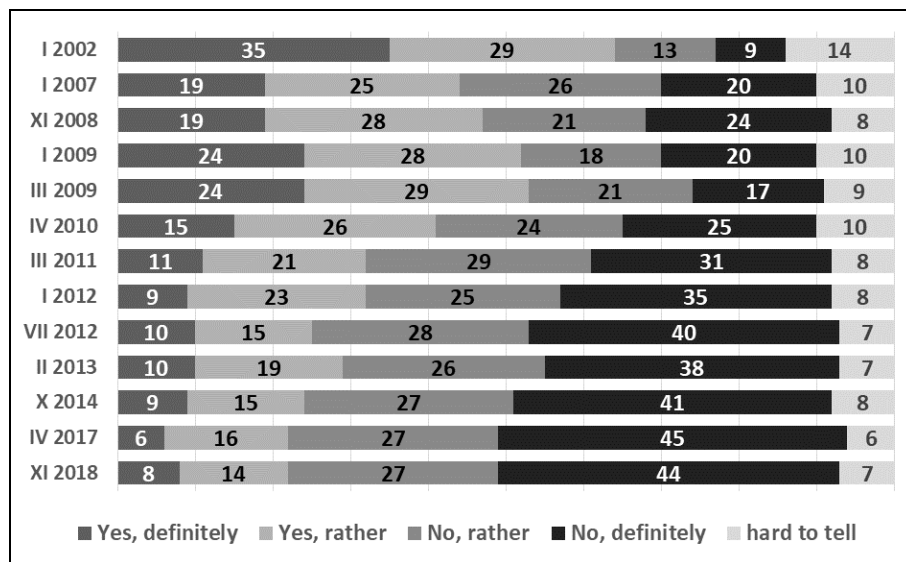
Демократія, однак, діє за своїми власними правилами, і, незважаючи на економічні успіхи чотирирічного періоду 1994–1997 років, в наступні роки держава перейшла до ідеологічного і політичного варіанта, який деякі програмні напрями продовжив, від деяких відмовився і ініціював ряд нових. Як і до цього, при зміні уряду нам довелося стикатися зі змішанням елементів наступності і мінливості. Цього разу, на жаль, в результаті занадто мало проблем було вирішено, і при цьому без необхідності створювалися нові. Демократія знову сказала своє слово в 2001–05 роках, привівши до влади ту саму коаліцію, що і в 1994–1997 роках. Це дозволило повернутися на шлях "Стратегії для Польщі" і, по суті, продовжити виконання програми на початку нового століття. Інструментом цієї політичної лінії стала "Програма реформування фінансів Республіки Польща" (PNFR).

Деякі аналітики бачать певний зв'язок між "Стратегією для Польщі" і представлений приблизно через двадцять років урядом партії "Закон і справедливість" "Стратегією відповідального розвитку" (*Strategy*, 2017). У певному сенсі це може бути і так, тому що обидві програми – і PNFR між ними – утримуються від неолібералізму, звертають увагу на цілі соціального розвитку, і обидві декларують, за значної відмінності їхніх політичних інструментів, що при правильному підході до цих процесів, важливу роль в них має відігравати держава. Однак ці стратегії відрізняються одна від одної тим, що якщо "Стратегія для Польщі" – яка виконувалася в набагато складніших внутрішніх умовах і в той час, коли вона повинна була допомогти вступити в Європейський Союз – була прагматичною і дуже відкритою в сенсі включення країни в процеси глобалізації, то "Стратегія відповідального розвитку" більш популістська й іноді дистанціюється від глобалізації.

"Програма реформування фінансів Республіки Польща" у багатьох випадках не закривала сформульовані завдання в конкретні строки, але залишала їхню точку зору відкритою в тому сенсі, що пропонувані зміни повинні мати довгостроковий характер і діяти впродовж тривалого часу, часто довше, ніж одна, навіть найбільш плідна, парламентська або урядова каденція. Важливою особливістю PNFR було також те, що її строки включали останні роки інституційної підготовки Польщі до вступу в Європейський Союз і перші роки членства в цій інтеграційній групі. Отже, на відміну від більш ранніх етапів структурних реформ і створення ринкових інститутів, було менше простору для компромісів. Це було обумовлено необхідністю адаптації національних нормативних актів до вимог Європейського Союзу, в тому числі до його базових правових принципів (*acquis communautaire*).

В результаті на цьому етапі перетворень, в 2004 році, був досягнутий найбільший інституційний успіх системних перетворень, а саме інтеграція Польщі в Європейський Союз. Цьому передували величезні зусилля з реформування, особливо починаючи з 1994 року, коли інтеграційний процес вийшов на офіційний етап і прямував, і прискорювався вже "в ручному режимі". Польща подала офіційну заявку на членство 8 квітня 1994 року. Цікаво, що це сталося в Афінах, де дев'ять років по тому, 16 квітня 2003 року, був підписаний один історичний договір, тому що в обох випадках Греція була головою Європейського Союзу. Що ще більш цікаво, умови вступу нових країн до ЄС (раніше, до 1992 року, в ЕЕС) визначаються правилами, прийнятими в Копенгагені в 1993 році, де також проходив, 12–13 грудня 2002 року, ключовий саміт з розширення ЄС шляхом включення найбільш передових щодо політичної трансформації країн Центральної та Східної Європи⁸. "Стратегія для Польщі" зіграла значну роль в "дисциплінуванні" і належному націлюванні структурних реформ, що забезпечили подальший вступ Польщі в ЄС, а "Програма реформування фінансів Республіки Польща" сприяла успішному завершенню цієї роботи в інтересах суспільства і держави.

На жаль, хоча PNFR і поставила таку мету, Польща не змогла отримати членство в зоні єдиної європейської валюти, євро. Можливо, кращим часом для такої конвергенції був 2008 рік. Шкода, але цього

Діаграма 8. Євро в Польщі, Польща в Євро – за і проти в 2002–2018 рр.

Джерело: Center for Public Opinion Research.

⁸ Кроме Польши, это были Чехия, Эстония, Венгрия, Латвия, Литва, Словакия и Словения, которые официально стали членами Европейского Союза 1 мая 2004 года. Болгария и Румыния были приняты в 2007 году, а Хорватия – в середине 2011 года. Следующие должны ждать – и прежде всего "институционально взрослеть" – до второй половины третьего десятилетия 21-го века.

не сталося ні тоді, ні десять років потому, і, з огляду на поточні умови, особливо політичні (Kolodko, Postula, 2018), поки це станеться, може пройти ще одне десятиліття.

За такою фундаментальною структурною зміною, як перехід від національних грошей до загальної регіональної валюти, важливо отримати підтримку більшості суспільства. Ця підтримка існувала на рубежі 2007 і 2008 років, але потім суспільна думка все більше віддалялася від ідеї такої конвергенції. Тоді як десять років тому перехід на євро підтримало трохи більше половини населення ("безумовно так" і "скоріше так" відповіли 52%), в листопаді 2018 року прихильники конвергенції валют становили вже тільки 22%, а противники – цілих 71%⁹.

Це серйозна політична проблема, оскільки, відповідно до Афінського договору, що визначає умови членства в ЄС, кожен новий член має право і зобов'язаний прийняти євро як свою валюту. Це важливо, і для цього є багато економічних причин, але такі серйозні зміни не повинні проводитися проти волі суспільства. Тому ми повинні змінити цю позицію, переконливо представляючи громадськості логічні аргументи. Це займе роки, протягом яких, ми сподіваємося, політичні, структурні та інституційні збої у функціонуванні зони єдиної європейської валюти вдасться остаточно подолати.

Фактично, ми можемо уявити собі життя без євро в обігу, хоча в "Стратегії для Польщі" і "Програмі реформування фінансів Республіки Польща" були з цього приводу різні припущення. Однак для виконання цієї роботи був відсутній п'ятий зі згаданих вище факторів швидкого і довгострокового зростання, а саме компетентні і рішучі уряди. Крім того, можна мати конкурентоспроможну економіку і без євро. Приклади Данії і Швеції¹⁰ підтверджують це, але це зовсім не означає, що вони не були б ще більш конкурентоспроможними, наприклад, як Австрія або Нідерланди, якби у них був євро.

Однак – хоча питання залишається спірним – щодо нових членів ЄС з Центральної та Східної Європи економічні і політичні аргументи оцінюються адекватно, і вони говорять на користь єдиної валюти. Зрозуміло, за умови введення євро в обіг за відповідним курсом, який забезпечить конкурентоспроможність добре керованих підприємств. Це для них особливо важливо, тому що малі та середні відкриті економіки – а саме такими і є постсоціалістичні країни ЄС – повинні дотримуватися експортно-орієнтованої стратегії зростання.

Висновки. Чисто економічно, завдання полягає у створенні системи і використанні її політики, яка сприяє генерації капіталу і його ефективному розподілу. Без цього немає інвестицій і технічного прогресу, без якого так само немає економічного зростання, без якого, відповідно, не може бути ні довгострокового соціально-економічного

⁹ Цей відсоток ілюструє відповідь на питання "Чи згодні ви замінити польську валюту (злотий) на загальні для багатьох країн ЄС гроші – євро?"

¹⁰ Швеція, як і всі постсоціалістичні країни-члени ЄС, має договірне зобов'язання щодо введення євро, а Данія є єдиною країною (за винятком Великої Британії, яка виходить із ЄС), яка не має такого зобов'язання.

розвитку, ні загального прогресу цивілізації. Не переоцінюючи важливість "Стратегії для Польщі", слід визнати, що вона зробила значний внесок у підвищення ефективності фінансових посередників, банків і ринків капіталу, в тому числі завдяки використанню сучасних методів нагляду, які сприяють підвищенню схильності економічних суб'єктів до заощадження, а в подальшому правильного до розподілу інвестиційних фондів. Може бути, нам ще не вдалося створити повноцінну, глобально конкурентоспроможну соціально ринкову економіку, але ми, звичайно, і не створили олігархічну корумповану економіку державного капіталізму. Це більше, ніж просто багато ...

У той час елементи економічної теорії, на які спиралася описана вище економічна політика, розумілися в дуже широкому сенсі, точно їх ніхто тоді не визначав, але сьогодні можна бачити, наскільки ця політика відповідала тому підходу, який зараз відомий як новий прагматизм (Bałtowski, 2017). Гетеродоксія, міждисциплінарні напрями економічного й соціального аналізу, розширення часового горизонту, побудова інклюзивних інститутів, економічна помірність, оцінка поведінкових аспектів розвитку, а також турбота про потрібний збалансований розвиток – економічний, соціальний та екологічний – такі основні атрибути нового прагматизму. Можна сказати, що в значній мірі цей напрям в економічній науці заснований на практичному досвіді і теоретичних дискусіях, які супроводжують польські системні перетворення, що відбуваються в умовах незворотної глобалізації (Kolodko, 2014b). Якщо це так, то це, безумовно, є важливим наслідком програми "Стратегія для Польщі" також і для інших країн, а для самої Польщі – корисною підказкою і на сьогодні, і на майбутнє.

Надіслано до редакції 21.06.2019

POST-COMMUNIST TRANSITION TO MARKET AND DEMOCRACY. THE LESSONS FROM THIRTY YEARS OF POLISH EXPERIENCE

Grzegorz W. Kolodko

Author affiliation: Grzegorz Wytold Kolodko is head of the research institute "TIGER" (Transformation Integration and Globalization of Economic Research) at Kozminski University.

The idea of a strategy suitable for Poland's transition to a market system was shaping for many years. At the same time, the specific "Strategy for Poland" - a multi-level program of dynamic socio-economic development, embedded in the system of institutions of social market economy and structural reforms as a response to the challenges of globalization - arose quickly enough, at the turn of 1993-94. It was a medium-term program, which, however, also included many long-term challenges. The formulated conclusions ("diagnosis") under the conditions of sustainable development and the definition of its long-term goals were largely correct, and most of the proposals made a quarter century ago concerning structural reforms and institutional changes, as well as the determinants of internal and external development, remain valid even now.

This applies in particular to such large-scale topics as the need for a social market economy or the competitiveness of enterprises in a context of openness for contacts with the outside world. And also to such important issues as beneficial integration with the European Union or the reform of the social security system, and a number of specific issues that include effective financial supervision or the development of a knowledge based economy. The critical importance for further sustainable and balanced development consists in justifying economic policy on the basis of sound economic theory, and, in this context, some fresh ideas can be taken from the concept of a new pragmatism.

Key words: post-socialist transformation; real socialism; social market economy; economic policy; development strategy.

JEL: E00, O11, P20, P26, P30

References

1. Aslund, A. (1995). *How Russia Became a Market Economy*, The Brookings Institution, Washington, DC.
2. Bałtowski, M. (2017). Evolution of economics and the new pragmatism of Grzegorz W. Kolodko. *TIGER Working Papers Series*, Kozminski University, Warsaw, 136.
3. Castels, F. (1978). *The Social Democratic Image of Society. A study of the Achievements and Origins of Scandinavian Social Democracy in Comparative Perspective*. Routledge, London.
4. Csaba, L. (2005). *The New Political Economy of Emerging Europe*, Akadémiai Kiadó, Budapest.
5. Dornbusch, R., Edwards, S. (1989). Macroeconomic Populism in Latin America. NBER Working Paper, 2986. doi: <https://doi.org/10.3386/w2986>
6. Frydman, R., Kolodko, G.W., Wellisz, S. (1991). Stabilization Policies in Poland: A Progress Report, in: *Exchange Rate Policies in Developing and Post-Socialist Countries*, Claassen E-M. (ed.). International Center for Economic Growth Publication, ICS Press, San Francisco.
7. Ellman, M., Gaidar, E.T., Kolodko, G.W. (1993). *Economic Transition in Eastern Europe*. Blackwell, Oxford, U. K. and Cambridge, USA.
8. Iversen, T. (1998). The choices of Scandinavian social democracy in comparative perspective. *Oxford Review of Economic Policy*, 14(1). doi: <https://doi.org/10.1093/oxrep/14.1.59>
9. Kolodko, G.W. (1989). Reform, Stabilization Policies and Economic Adjustment in Poland. United Nations University World Institute for Development Economics Research (WIDER), Helsinki.
10. Kolodko, G.W. (1994). The Vishegrad Economies in Transition: The Comparative Perspective of the Macroeconomic Stabilization Pentagon. Herr H., Tober S., Westphal A. (eds.), *Macroeconomic Problems of Transformation. Stabilization Policies and Economic Restructuring*, Edward Elgar, Aldershot.
11. Kolodko, G.W. (1996). *Poland 2000. Strategy for the Future*. Poltext, Warszawa.
12. Kolodko, G.W. (2000). *From Shock to Therapy: The Political Economy of Postsocialist Transformation*. Oxford University Press, Oxford and New York.
13. Kolodko, G.W. (2002). *Globalization and Catching-up In Transition Economies*. University of Rochester Press, Rochester, NY and Woodbridge, Suffolk, UK. doi: <https://doi.org/10.2139/ssrn.312147>
14. Kolodko, G.W. (2009). A two-thirds of success. Poland's post-communist transformation 1989-2009. *Communist and Post-Communist Studies*, 42(3). doi: <https://doi.org/10.1016/j.postcomstud.2009.07.005>
15. Kolodko, G.W. (2011). *Truth, Errors and Lies. Politics and Economics in a Volatile World*. Columbia University Press, New York. doi: <https://doi.org/10.7312/kolo15068>
16. Kolodko, G.W. (2014a), *The New Pragmatism, or economics and policy for the future*, "Acta Oeconomica", 64(2). doi: <https://doi.org/10.1556/AOecon.64.2014.2.1>

17. Kolodko, G.W. (2014b), *Whither the World: The Political Economy of the Future*, Palgrave Macmillan, Houndmills, Basingstoke, Hampshire. doi: <https://doi.org/10.1057/9781137470256>
18. Kolodko, G.W., MacMahon, W.W. (1987), *Stagflation and Shortageflation: A Comparative Approach*, "Kyklos", 40(2). doi: <https://doi.org/10.1111/j.1467-6435.1987.tb02671.x>
19. Kolodko, G.W., Nuti, M.D. (1997), *The Polish Alternative. Old Myths, Hard Facts and New Strategies in the Successful Transformation of the Polish Economy*, WIDER, Helsinki.
20. Kolodko, G.W., Postula, M. (2018). Determinants and Implications of the Eurozone Enlargement, *Acta Oeconomica*, 68(4). doi: <https://doi.org/10.1556/032.2018.68.4.1>
21. Konstytucja. (1997). *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r.*, Kancelaria Sejmu, Warszawa [in Polish].
22. Koźmiński, A.K., Noga, A., Piotrowska, K., Zagórski, K. (2015). Operationalization and Estimation of Balanced Development Index for Poland 1999-2016. *Statistics in Transition*, Autumn. doi: <https://doi.org/10.21307/stattrans-2015-026>
23. Ost, D. (2005). *Defeat of Solidarity: Anger and Politics in Postcommunist Europe*. Cornell University Press, Ithaca, NY.
24. Phillips, A.W. (1958). The Relationship Between Unemployment and the Rate of Change of Money Wages in the United Kingdom in 1861-1957. *Economica*, 25(100). doi: <https://doi.org/10.2307/2550759>
25. Piatkowski, M. (2018). *Europe's Growth Champion: Insights from the Economic Rise of Poland*, Oxford University Press, Oxford. doi: <https://doi.org/10.1093/oso/9780198789345.001.0001>
26. Poznański K.Z. (1997). *Poland's Protracted Transition: Institutional Change and Economic Growth 1970-1994*, Cambridge University Press, Cambridge, Mass. doi: <https://doi.org/10.1017/CBO9780511549458>
27. Prescott, E.C. (2019). *Letter to Professor Grzegorz W. Kolodko*, January 25th. Retrieved from http://www.pte.pl/pliki/2/1/prescott_list.pdf.
28. Rosati, D. (1994). Output Decline during Transition from Plan to Market. *Economies of Transition*, 2(4). doi: <https://doi.org/10.1111/j.1468-0351.1994.tb00126.x>
29. Sachs, J. (1993). *Poland's Jump to the Market Economy*. MIT Press, Cambridge, Massachusetts, London, England. doi: <https://doi.org/10.7551/mitpress/5430.001.0001>
30. Strategia. (2017), *Strategia na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju do roku 2020 (z perspektywą do 2030 r.)*, Urząd Rady Ministrów, Warszawa [in Polish].
31. Williamson, J. (1990). What Washington Means by Policy Reform. *Williamson J. (ed.), Latin American Adjustment: How Much Has Happened? Institute for International Economics*. Washington, DC.
32. Williamson, J. (1992). *The Eastern Transition to a Market Economy: A Global Perspective*. Centre for Economic Performance, London.
33. Williamson, J. (2005). Differing Interpretations of the Washington Consensus. *Leon Kozminski Academy of Entrepreneurship and Management (WSPiZ) and TIGER Distinguished Lectures Series*, 17.
34. World Bank. (1993). *The East Asian Miracle. Economic Growth and Public Policy*. The World Bank, Oxford University Press, New York.
35. World Bank. (2008). *The Growth Report. Strategies for Sustained Growth and Inclusive Development*. The World Bank, Washington, DC. doi: <https://doi.org/10.1596/978-0-8213-7491-7>